

УДК 330.342.146:351.863

Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями

Євген Ніколаєв,
асистент кафедри політичної економії
факультетів управління
і управління персоналом та маркетингу
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Соціальна безпека є однією із динамічних концепцій, що привносить нові акценти у сучасні інтерпретації суспільних процесів. У статті розглядаються такі риси цієї концепції, як багатозначність бачення дослідниками її змісту, проблематичність чіткого визначення кола тих проблем, що утворюють її предмет, зв'язок концепції із національною безпекою та моделлю людського розвитку. Ми показуємо, що наголос на економічних елементах соціальної безпеки заважає аналізу інших важливих складових добробуту людини. У концепції соціальної безпеки наголошується на необхідності захисту інтересів індивіда, проте лише тією мірою, якою вони не суперечать інтересам держави і влади.

Ключові слова: соціальна безпека, національна безпека, людська безпека, соціальна політика, права людини, громадянське суспільство, людський розвиток, соціальні інтереси.

Societal security is one of the dynamic concepts that bring new details into current interpretations of social processes. The article discusses such features of the concept as multiple views of researchers on what constitutes its substance, difficulties in determining the exact problems that must be studied within the approach, the connection of the concept with national security and human development. We point out that emphasis of researchers on economic elements of societal

security impedes the analysis of other important dimensions of human welfare. The concept of societal security justifies the importance of the protection of individuals' interests. Such protection, however, must not contradict the interests of the state and the government.

Keywords: *societal security**, national security, human security, social policy, human rights, civil society, human development, social interests.

Останнім часом посилюється увага до соціальних факторів розвитку суспільства і держави. У науці з'явилося багато ідей, напрямів і теорій щодо соціалізації суспільних відносин. До них належить концепція соціальної безпеки, яка сформувалася у вітчизняних дослідженнях політичних і економічних аспектів розвитку держави в умовах постсоціалістичних перетворень.

Соціальна безпека перебуває поміж трьома сферами. Вона є важливою складовою національної безпеки держави. Її аналітичні методи запозичені у дисципліни «економічна безпека». А в прикладному сенсі вивчення і забезпечення належного рівня соціальної безпеки є частиною соціальної політики. Певна віддаленість від кожної з цих сфер призвела до фрагментарності у розробці проблем соціальної безпеки та її другорядного місця серед інших напрямів досліджень. «Соціальна безпека, незважаючи на гостроту і вагомість, не набула... розвитку як самостійний науково-практичний напрям» [1, с. 167]. Дослідження цієї проблеми наявні, проте вони мають нерегулярний, несистемний характер. Соціальна безпека не знаходить собі належного місця й у навчальному процесі, адже відповідного окремого навчального курсу в університетах немає, і ця тема лише епізодично згадується в деяких інших дисциплінах.

У пропонованій розвідці спробуємо співвіднести деякі особливості концепції соціальної безпеки із впливом того середовища, в якому відбувається її застосування. Це середовище має власні завдання й особливості, що визначають зміст і напрями розвитку цієї концепції як моделі просування і захисту інтересів людини.

Окреслення предметного поля

За логікою вивчення будь-якої складової національної безпеки, ідея формулювання проблеми соціальної безпеки полягає в тому, аби

* “Societal security” – єдиний коректний варіант перекладу поняття «соціальна безпека» англійською мовою. Поширений в англійських анотаціях українських статей варіант “social security” помилковий, адже social security – це усталений термін, що має значення «соціальне забезпечення (населення)». Інша варіація, “social safety”, теж не є коректною, оскільки safety – це безпека, проте тільки тоді, коли це стосується безпосередньої життєдіяльності людини: «безпека (safety) користування автомобілем». Висловлюю подяку Дейвіду Гелбриту (Dr David J. Galbreath) за це роз'яснення.

подивитися на соціальну сферу країни з точки зору сприятливих і несприятливих умов її розвитку, зрозуміти, як наявні загрози впливають на реалізацію соціальних інтересів особи, групи осіб або суспільства. Перша ж складність звернення до такої багатогранної проблеми полягає в окресленні її меж та розстановці акцентів усередині її предметного поля, адже соціальна сфера пов'язана із практично усіма напрямками людського життя і тому є дуже строкатим, нерівномірним об'єктом дослідження.

Певна невизначеність суті соціальної безпеки віддзеркалюється у тому, що фахівці надають її змісту якісно різнорідних тлумачень. Найбільш очевидна характеристика соціальної безпеки випливає з того, що вона є елементом національної безпеки. Відповідно, її визначення формується додаванням слова «соціальний» до загального тлумачення національної безпеки: «соціальна безпека – це стан захищеності соціальних інтересів особи, суспільства, держави від впливу загроз національній безпеці» (звертає на себе увагу нерівноважність між **соціальними** інтересами та **національними** загрозами. – Є. Н.) [23, с. 271]. Більш деталізовані, вужчі дефініції є різноспрямованими, вони наголошують на якісно різних ознаках. Кожна з них пов'язана із тими чи іншими концептуальними проблемами. Спробуємо їх окреслити.

1. Економізм, спорідненість із методами економічних дисциплін. Близькість економічних параметрів до соціальної безпеки призвела до перенесення на цю дисципліну основних підходів економічної безпеки, і зокрема аналітичної схеми «захист інтересів – загрози – критерії – показники – їх порогові значення». Це дістало відображення у такій дефініції: «соціальна безпека – це стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз та коли значення критеріїв їх соціальної захищеності перебувають не нижче порогових значень, що становлять загрозу для національної безпеки країни» [23, с. 17]. Це визначення показує, які складові має містити алгоритм дослідження соціальної безпеки: життєво важливі соціальні інтереси; загрози; критерії соціальної захищеності; порогові значення окремих показників соціальної сфери. Г. Вечканов прямо відносить соціальну безпеку до економіки: вона «означає досягнення такого рівня розвитку економіки країни, у тому числі охорони здоров'я, освіти, культури та інших галузей соціальної сфери, який задовольняє потреби індивіда благами і послугами необхідного об'єму й якості» [4, с. 178]. Економізація соціальної безпеки вносить суттєві викривлення у напрями її дослідження, про що скажемо нижче.

2. Оцінка соціальної політики. Разом зі своїми колегами по кафедрі я викладаю студентам дисципліну «соціально-економічна безпека». Розуміння тісного зв'язку між соціальною безпекою як відображенням стану людського життя і соціальною політикою як комплексом заходів

з поліпшення цього стану* наштовхнуло нас на думку про доцільність розкриття змісту соціальної безпеки у вказаному курсі безпосередньо через характеристику соціальної політики держави. Тому ми запропонували розуміти соціальну безпеку в інструментальному сенсі як оцінку (стан, методику оцінки) відповідності основних параметрів соціальної політики держави потребам та інтересам людини і суспільства. Така дефініція достатньо вузька, проте дидактично зручна.

Водночас, з'явилася термінологічна пастка, пов'язана із надмірною для сприйняття кількістю «соціальних» словосполучень. **Соціальна політика** має забезпечувати безперешкодний розвиток **соціальної сфери** країни. Оскільки система **соціального захисту населення** (підтримки його найуразливіших верств) є основою соціальної політики, то рівень життя найбільш нужденної частини населення є першочерговим критерієм оцінки стану **соціальної безпеки**. Це означає, що представлення соціальної безпеки у вказаному ключі потребує пояснення щонайменше чотирьох виділених словосполучень. А насправді їх більше, оскільки із переліченими категоріями пов'язані соціальні інтереси, загрози, гарантії, послуги, допомога, страхування, справедливість, держава, економіка тощо. Наскільки засвідчив досвід пояснення змісту цих понять студентам, не заплутатися в них рідко кому вдається, і це становить термінологічну й дидактичну складність.

3. Пріоритетність ролі держави. Ця ознака, на мій погляд, є найбільш суперечливою. Вказівка на ключову роль держави у забезпеченні соціальної безпеки може бути як прямою, так і опосередкованою. Наприклад, кризь правову площину: «соціальна безпека – стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які дозволяють гарантувати захист прав та свобод людини, духовних і матеріальних цінностей суспільства» [16, с. 55]. З одного боку, такий акцент підкреслює наступність між соціальною безпекою та класичною концепцією національної безпеки, згідно з якою «гарантування» безпеки людини і суспільства є виключною прерогативою держави та її органів. З іншого боку, сьогодні широко визнається, що дії держави можуть становити вагому загрозу, джерело небезпеки для людини і суспільства. Тому вказівка тільки на одну із двох протилежних іпостасей держави у системі соціальної безпеки є невиправданою, якщо не помилковою.

4. Спрямованість на людину. Деякі дослідження соціальної безпеки відмовляються від жорстко «державоцентричного» погляду: соціальна безпека – це захист життя, здоров'я, добробуту, прав і свобод людини [24, с. 156]. Це формулювання і схоже на попереднє, і певною мірою антагоністичне до нього. Воно може потребувати певного коригування з метою уточнення напрямів і ступеня «захисту» та складових «добробуту»

* «Соціальна політика – це інструмент забезпечення соціальної безпеки суспільства як стратегічної цілі держави... Соціальна безпека і соціальна політика невіддільні одна від одної» [20].

Євген Ніколаєв

людини. Його особливістю є відсутність прямої вказівки на те, хто є суб'єктом захисту безпеки: зрозуміло, що захист не відбувається поза участю держави; водночас, не обов'язково, що держава є єдиним суб'єктом, який має виконувати цю роль. Віднесення соціальної безпеки тільки до людини, а національної безпеки – до держави підкреслює якісну різницю, протилежність між параметрами безпеки цих двох суб'єктів.

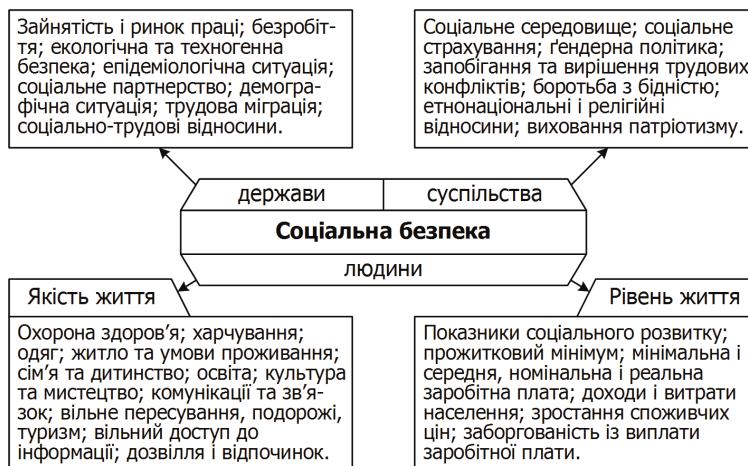
На мій погляд, наявність різних думок щодо тлумачення змісту розглядуваного поняття означає, що ще не виявлені найбільш суттєві ознаки цього явища, не сформульоване його сутнісне, глибоке визначення. У цьому сенсі не позбавлене справедливості спостереження, що чіткого, розгорнутого визначення поняття «соціальна безпека» немає у жодному українському виданні, «у жодному словнику ні з філософії, ні з соціології, ані з політології» [23, с. 19]. Тому спробуємо підійти до питання про зміст соціальної безпеки з іншого боку – з боку виявлення основних елементів її структури.

Зміст як відображення власної структури

Структура соціальної безпеки є складною та, на мою думку, доволі розмитою за рахунок того, що вона прагне охопити весь спектр складових соціальної сфери. Автори одного із тематичних досліджень окреслили межі соціальної безпеки дуже широко, віднесли до неї багату палітру параметрів (схема 1).

Схема 1

Розгорнута структура складових і чинників соціальної безпеки

Укладено за: [23, с. 4, 18].

Очевидно, практично все, що стосується людської життєдіяльності, можна зарахувати до соціальної сфери та її безпеки. Але розгляд численних невпорядкованих, якісно різнорідних елементів соціальної сфери не сприяє розумінню її загального стану і тенденцій розвитку. Тому узагальнена на схемі структура соціальної безпеки, залежно від контексту дослідження, може потребувати більш стрункого впорядкування.

Одну із елегантних можливостей надає концепція людського розвитку. Розглядаються три передумови забезпечення гідних умов життя людини. По-перше, людина обов'язково повинна мати стабільний дохід, уникати бідності. По-друге, людина повинна здобути освіту і мати доступ до нагромаджених людством знань. По-третє, людина має прожити довге і здорове життя.

В Індексі розвитку людського потенціалу ці складові відображено, відповідно, у показниках валового національного доходу на душу населення; середньої та очікуваної тривалості навчання; середньої очікуваної тривалості життя при народженні^{*}. О. А. Малиновська надає переліченим напрямам більш чітких граней. На її думку, трьома пріоритетними напрямками оцінки стану соціальної безпеки є доходи населення; стан ринку праці, зайнятості, безробіття; демографічна ситуація у суспільстві. Причому перші дві складові взаємопов'язані: першочерговим завданням держави у забезпеченні соціальної безпеки є гарантування надання роботи тим, хто може працювати, і соціальний захист для тих, хто працювати не може. Отже, доходи, освіта і охорона здоров'я є основними передумовами добробуту людини, головними складовими соціальної політики держави і критеріями оцінки рівня соціальної безпеки (схема 2). Така структура соціальної безпеки перетворює її на інтегруючу ланку між сучасною концепцією людського розвитку, соціальною політикою і ціллю розбудови в Україні сучасного соціально орієнтованого громадянського суспільства.

Дидактика вказаних компонент соціальної безпеки різна. Розробляючи відповідну тему для курсу соціально-економічної безпеки, наш авторський колектив вирішив подати достатньо щільну характеристику цього явища крізь призму доходів населення. Вони визначальні для рівня життя людини, їх показниками легко оперувати через їх наочність і зрозумілість; оптимальні й несприятливі значення показників є відомими (див.: [15, Дод. 1, табл. 7]).

Аналіз стану ринку праці щодо його впливу на соціальну безпеку є оманливим. Канонічні параметри ринку праці (офіційна і прихована зайнятість, безробіття, «біла» і «сіра» оплата праці, її рівень і міжгалузеве співвідношення та ін.) є очевидними, їх вивчення не становить особливих дидактичних складнощів. Проте ринок праці, трудова сфера в цілому

^{*} Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) – розроблений Програмою розвитку ООН агрегований показник, що використовується для інтегральної оцінки якості життя населення країни-члена ООН.

стосуються ключових проблем життєдіяльності людини, їх вагомість важко переоцінити. Через це важливе не так кількісне опрацювання параметрів трудової сфери, як виявлення її нових якісних тенденцій.

Схема 2

Пріоритетні компоненти соціальної політики і безпеки

	1. Доходи	2. Освіта	3. Здоров'я
Умови людського розвитку	стабільні доходи, уникнення бідності	доступ до нагромаджених людством знань	довге і здорове життя
Критерії оцінки	доходи населення	стан ринку праці	демографічна ситуація
Основні показники	ВВП, ВВП на душу населення, величина заробітної плати, мінімальні соціальні стандарти	рівень грамотності та інформованості населення, охоплення навчанням, його тривалість	середня очікувана тривалість життя, поширення окремих захворювань, наркоманії, паління, зловживання алкоголем

Як свідчить низка досліджень А. М. Колота [9], ці тенденції пов'язані з новими глобальними викликами людству і призводять до «формування нової парадигми соціальних трансформацій та розвитку соціально-трудої сфери». Серед багатьох напрямів руху цієї сфери дослідник особливо виділяє її десоціалізацію (зниження частки заробітної плати у ВВП, ускладнення доступу до соціального захисту, збільшення відрахувань працівників до фондів соціального страхування); маргіналізацію і поширення нестандартних форм зайнятості; лібералізацію та розмивання впливу на ринок праці регулятивних інститутів; міфологізацію соціальної політики в цілому. Ці тенденції спричиняють безпосередній вплив на соціальну безпеку людини, родини й суспільства, вони цікаві для вивчення й викладання. Але їх дуже непросто формалізувати й однозначно оцінити, отже, пов'язати із соціальними параметрами безпеки.

Демографія є ще складнішою проблемою. Незважаючи на наявність у переліку ВАК наукової спеціальності «демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» [14] та гостроту демографічних проблем, що стоять перед Україною, жоден український університет наразі не пропонує одержання вищої освіти за фахом «демографія». Ураховуючи їх складність, аналіз і пояснення демографічних процесів навіть на «початковому» рівні потребують певної фахової підготовки. Тому демографічна складова представлена в дослідженнях соціальної безпеки переважно крізь призму динаміки чисельності населення, показників народжуваності і смертності,

наведення статистики щодо розповсюдження окремих захворювань (див. напр. [21, с. 360–365]). Але ці чинники розглядаються самі по собі, поза зв'язком із соціально-економічною ситуацією в цілому, а перевага надається кількісному, а не якісному аналізу.

Коли економіки замало

Три запропоновані напрями соціальної безпеки є економічними^{*}. Існує думка, що напрями розвитку суспільних наук визначаються потребами суспільства, інтересами окремих суспільних груп. Тобто наукові концепції набувають того вигляду, в якому зацікавлені ті чи інші суб'єкти або спільноти. Вищенаведена структура соціальної безпеки свідчить про те, що у розвитку цієї концепції зацікавлена передусім спільнота економістів. Але склалася цікава ситуація: концепція, в якій найбільше розвинулися економічні елементи, не сприймається науковою спільнотою як однозначно економічна по суті. Про це свідчить простий, але красномовний факт: політологічний журнал «Політичний менеджмент» надає свої шпальти дослідженням із соціальної безпеки (див. напр. № 2 за 2009 р., № 5 за 2010 р.), має окрему рубрику «Соціальна політика», де порушуються близькі теми, проте автори вважають нелогічним представлення на його сторінках розвідок із економічної безпеки. Отже, незважаючи на виразно економічний зміст та аналітичний інструментарій, соціальна складова національної безпеки сприймається як ближча до політології, аніж до економіки. Те, що вона не наповнюється відповідним позаекономічним змістом, не дає можливості сформувати цілісне уявлення про стан соціальної сфери, тобто розв'язати завдання, заради якого досліджується соціальна безпека.

На **схемі 1** численні економічні напрями потенційних досліджень соціальної безпеки поєднані з неекономічними, наприклад із епідеміологічною ситуацією, релігійними та етнопонаціональними відносинами, техногенною безпекою, культурою, туризмом тощо. Неструктурованість, висока складність цих питань заважають тому, аби вони активно аналізувалися в контексті безпеки людини, впливу на її умови життя. Крім того, не всі вони є життєво необхідними потребами людини, однаково важливими для її розвитку.

Якщо виходити тільки з мінімальних умов життя, то базовий, обов'язковий рівень соціальної безпеки поруч із зайнятістю та доходами має включати захист прав і свобод людини і громадянина, поліпшення соціального становища маргіналізованих верств населення (андерклас, паупери, люмпени, див. [10]), недопущення політичної диктатури, особливо у крайніх формах, низку інших питань. Тоді розглядувана нами

^{*} Деякі джерела замість соціальної безпеки послуговуються вужчим й конкретнішим виразом «економічна безпека особи», що змінює акценти, відсуваючи їх від соціальної, гуманістичної площини.

Євген Ніколаєв

концепція повинна не тільки ґрунтуватись на економічному аналізі, а й мати політологічний вимір, застосовувати підходи теорії соціальної стратифікації із соціології тощо. І ця комплексність, підкреслю, необхідна для повноцінного аналізу тільки «мінімального набору» умов гідного життя людини і розвитку суспільства.

Якщо ж відмовитися від переважно фізіологічного бачення і вважати, що в сучасному постіндустріальному демократичному суспільстві базові потреби є або мають бути задоволені для всіх апріорі, то умови досягнення стану соціальної безпеки, забезпечення нормальних умов життя пересуваються у більш високу площину. До них необхідно включати доступ до якісної освіти й охорони здоров'я, гідні стандарти оплати праці та соціального захисту, партнерство між населенням і місцевою та центральною владою, високий рівень доступу населення до інформації і зокрема до Інтернету* тощо. Ці передумови виводять соціальну безпеку на проблематику формування інститутів громадянського суспільства як найбільш цивілізованої і комфортної для людей форми суспільних відносин, що за складністю аналізу і різноманіттям проявів не поступається демографічним проблемам.

Наскільки мені відомо, соціальна безпека розглядається і досліджується як відображення формування громадянського суспільства, зокрема, науковцями факультету соціології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Проте, схоже, тут маємо справу із наявністю однакових назв у двох різних концепцій, що утворюються і розвиваються у різних, слабко пов'язаних одне з одним професійних середовищах (економічному та соціологічному). Тобто бракує саме міждисциплінарного аналізу, що орієнтувався би на дослідження як економічних, так і політологічних, соціологічних, юридичних аспектів відповідної проблеми.

Іншими словами, із певним перебільшенням можна сказати, що спільнота економістів розробляє напрями соціальної безпеки, виходячи не тільки із їх актуальності для сучасного етапу становлення нашої держави, але й залежно від їх відносної простоти та зрозумілості. Параметри людських доходів визначити легко – робимо їх центральним предметом аналізу. Демографію розуміти складно – присвяtimo їй кілька речень чи абзаців, не занурюючись у деталі. Соціальна стратифікація або сучасна трансформація інституту сім'ї не належить до звичних для економіста тем – взагалі не згадуємо про них у соціальній безпеці. Включення до розгляду процесу становлення громадянського суспільства означає повну зміну акцентів дослідження – залишимо ці акценти колегам-соціологам.

* У 2010 р. Фінляндія стала першою країною в світі, яка законодавчо закріпила швидкісний доступ до Інтернету як одне із конституційних прав людини. В середині 2010 р. відповідна технічна можливість була забезпечена у 96% житлових будинків цієї країни.

Напевно, варто повторити, що соціальна сфера і людська життєдіяльність є дуже багатограними. Предметом дослідження й оцінки в них можуть бути десятки, якщо не сотні проблем. Прагнення охопити усю їх сукупність зробить будь-який інструмент аналізу нефункціональним, тому суб'єктивний вибір основних напрямів аналізу соціуму є безальтернативним.

Соціальна безпека може стати поширеним інструментом вивчення тієї площини соціального життя, яку спільнота дослідників вважатиме більш важливою і яку розглядатиме крізь призму стандартної для безпеки схеми аналізу (ідентифікація та взаємодія інтересів і загроз, оцінка показників щодо їх порогових значень, визначення якісних критеріїв стійкого функціонування підсистем соціальної сфери та ін.). Без дотримання цієї схеми аналізу, без оприлюднення досліджень, здійснених за допомогою цих інструментів, будь-які міркування щодо включення до соціальної безпеки нових складових залишаться умоглядною схоластикою.

Де людина?

Однією із методичних проблем концепції є визначення тих акторів, на захист чиїх інтересів вона спрямована. Коли вище йшлося про зміст цього явища, ми відзначили, що деякі дослідники обмежують коло об'єктів соціальної безпеки рівнем окремої особи, а інші не поділяють цього погляду і додають до числа об'єктів суспільство і державу.

Натомість західний варіант розгляду цих проблем, відомий як модель «людської безпеки» (англ. human security), надає однозначного пріоритету інтересам людини. Концепція людської безпеки була розроблена наприкінці минулого століття, біля її витоків стояли індійський економіст, лауреат Нобелівської премії Амартья Сен (Amartya Sen) та пакистанський економіст Махбуб уль-Хак (Mahbub ul Haq). Вона є не так розвитком підходів національної безпеки, як альтернативою до них. Ця модель постулює, що в сучасних умовах ключові загрози добробуту людини походять не від зовнішньої агресії (що свого часу було покладено в основу розробки теорії національної безпеки), а від гуманітарних проблем – хвороб, відсутності доступу до питної води та якісного харчування, браку освіти, бідності, дискримінації, погіршення екології, насильства тощо. Модель виділяє сім основних складових безпечного життя: економічну, продовольчу, екологічну, особисту, суспільну і культурну, політичну, безпеку здоров'я. До засад цієї концепції належить відкрите заперечення провідної ролі держави в гарантуванні безпеки. Замість цього до поліпшення людського добробуту стають причетними і держави, і міжнародні й громадські організації, і місцеві громади. На жаль, незважаючи на одержання концепцією людської безпеки широкого визнання після того, як їй була присвячена Доповідь ПРООН про людський розвиток за 1994 рік [17], увага вітчизняних дослідників до неї досі має лише епізодичний характер [2; 3; 11; 18].

Євген Ніколаєв

На мій погляд, визначення дійсного ставлення до статусу особи та її інтересів належить до ключових проблем для методології і методики соціальної безпеки. Вона є єдиною складовою національної безпеки, що висуває інтереси особи і можливості їх реалізації на першу позицію. Це породжує певні питання.

Так, відомо, що лише частина інтересів особи збігається за напрямом із інтересами держави. Відповідно, якщо ми постулюємо, що соціальна безпека є частиною національної безпеки, то вона може обґрунтовувати захист тільки тих інтересів особи, які не конфліктують із державними; інші з поля розгляду апіорі випадають. У радянській моделі державної безпеки цей ефект проявлявся якнайкраще: захист політичних інтересів особи не розглядався взагалі, а економічні подавалися в ідеологізованому ключі «зрівнялівки» і відомих гасел «від кожного – за здібностями, кожному – за працею», тобто були вульгаризовані.

Якщо повертатися до правової характеристики соціальної безпеки як захисту прав і свобод людини і громадянина, то вказана суперечність стає антагоністичною. «Права і свободи людини – це той аспект людського життя, головним джерелом загрози для якого є власні держави... Держави... властиве прагнення до абсолютизації... влади. Існує лише один спосіб досягнення цієї мети: мінімізація прав і свобод громадян» [13, с. 9]. Розвиток концепції прав людини свого часу став реакцією на посилення тиску держави (влади) на власних громадян. Базові, невідчужувані права людини (на свободу думки, совісті та релігії, на рівність перед законом, на життя, свободу і безпеку особи тощо) належать до системи негативних прав, тобто тих, що зобов'язують державу утримуватися від втручання в сфери, врегульовані цими правами [22, с. 61], отже є обмеженнями для держави. Тому реалізація базових інтересів людини, що виявляються в її правах і свободах, з погляду соціальної безпеки означає можливість заперечення частини інтересів держави (влади), гарантування яких є завданням системи національної безпеки. Частина інтересів національної безпеки є загрозами для соціальної безпеки, яка сама розглядається як частина національної.

Сюди додається суперечність між двома напрямками розвитку сучасного міжнародного права. Домінантою національної безпеки є вестфальський принцип непорушності державного суверенітету. Водночас, останні дослідження міжнародного режиму прав людини включають концепцію гуманітарної інтервенції, що передбачає припустимість або необхідність збройного втручання міжнародної спільноти у внутрішні справи держави, якщо та вдається до масових порушень невідчужуваних прав громадян (зокрема, до політики геноциду, апартеїду та ін.) [6; 8, с. 17]. У цій концепції принцип захисту прав людини явним чином має перевагу над принципом внутрішнього суверенітету як заборони втручання інших країн у внутрішні справи держави. Світова спільнота дійшла консенсусу щодо того, що кожна гуманітарна інтервенція повинна бути санкціонована

резолюцією Ради Безпеки ООН, хоча ця вимога виконується далеко не завжди. На сьогодні Радою Безпеки було санкціоновано шість гуманітарних інтервенцій – в Югославію (1992-1993 рр.), Сомалі (1992-1994 рр.), Руанду (1994 р.), Гаїті (1994 р.), Східний Тимор (1999 р.), Лівію (2011 р.). Натомість з середини ХХ ст. здійснено кілька десятків одно- і багатосторонніх гуманітарних інтервенцій поза егідою РБ ООН. Найбільшого розголосу набула інтервенція НАТО на територію Косова у 1998-1999 рр. Вона стала поштовхом до нової хвилі гострих академічних і політичних дискусій щодо можливостей використання цього політичного інструменту [12]. Зокрема, неодноразово критикувалася практика застосування механізму гуманітарних інтервенцій тільки тоді, коли країни-інтервенти поруч із захистом мирного населення вбачають у цьому суттєву додаткову вигоду для себе, адже досвід засвідчив, що світове товариство часто є байдужим до масштабних порушень прав людини в різних регіонах світу. Тому механізм гуманітарних інтервенцій як інструмент захисту від масових надмірних порушень прав людини ще повинен дістати своє місце у дискусіях про соціальну безпеку.

Інтеграція проблеми прав людини у концепцію соціальної безпеки ускладнюється тим, що остання є вітчизняною розробкою, яка відбиває ментальні цінності нашого, а не західного суспільства. Нам не властивий настільки індивідуалістський світогляд, який міг би висунути на перше місце проблему дотримання прав людини. Нещодавнє дослідження російських фахівців [5] показує, що загальне сприйняття проблеми прав людини населенням цієї країни є радше звуженим й утилітарним, сфокусованим на праві матеріального забезпечення себе і своєї родини. На тому, що реалізації цього права суперечить обрання державою моделі низької оплати праці, дешевої робочої сили, увага не фокусується. Широкий, гуманістичний контекст прав людини на ментально авторитарному пострадянському просторі практично не «зчитується». Становлення інститутів громадянського суспільства, покликаних забезпечувати реалізацію прав і свобод людини, долати суперечність між ними та інтересами держави [13], наразі не вважається життєво важливою проблемою.

Природно, що наші суспільствознавчі концепції відображають радше колективістські, патерналістські, аніж індивідуалістичні установки. Людська безпека викликає застереження через невідповідність її явно «недержавницьких» позицій нашому переважно патерналістському менталітету. Ми послуговуємось терміном «соціальна безпека» й уникаємо поняття «безпека людини або особи»*, хоча часто під першим поняттям маємо на увазі друге. Ми не вбачаємо конфлікту в тому, що модель, яка покликана просувати інтереси людини, ставить основним суб'єктом

* Можливо, причина в тому, що «безпека особи» асоціюватиметься із відомою ще зі шкільних та студентських років дисципліною «безпека життєдіяльності», яка розглядає дії населення в умовах надзвичайних ситуацій, що не відображає потрібного контексту. Або це є закладене в менталітеті настановлення на несвідоме «заниження» статусу індивіда.

Євген Ніколаєв

реалізації своїх завдань державу, яка є антагоністом до значної частини цих інтересів. Нам зручніше не включати до соціальної безпеки (схема 1) тих інтересів особи, у реалізації яких прямо не зацікавлена держава (це можуть бути недоторканність особистого життя, неприпустимість цензури та інших форм обмеження свободи слова) і відмовити їй у позадержавницькому критерії «розвиток громадянського суспільства», аніж концептуально вивести соціальну складову за межі національної безпеки^{*} і, відповідно, позбавити її безпосереднього державного впливу й контролю.

Правомірність підпорядкування соціальної безпеки національній слід піддати сумніву з інших концептуальних міркувань – пов'язаних із площиною інтересів. Національна і соціальна безпека досліджують стан захищеності, умови та рівень реалізації, відповідно, національних та соціальних інтересів. Соціальні інтереси є проявом основних потреб індивідів, суспільних груп і спільнот, а національні відображають бачення суспільного розвитку державою. Маючи відношення до різних суб'єктів, національні й соціальні інтереси є, очевидно, явищами одного рівня. З цього погляду, немає достатніх логічних підстав розглядати відповідні вказаним видам інтересів напрями безпеки як ціле (національна безпека) і підпорядковану йому складову (соціальна безпека), а не як два однопорядкових явища. Проте, аби не провокувати такий висновок, дослідження соціальної безпеки майже повністю відмовляються від вивчення соціальних інтересів, себто від використання аналітичного інструмента, який в аналізі національної безпеки належить до числа основних.

Насправді питання взаємодії двох напрямів безпеки виходить за межі запропонованої формальної логіки. Загальновизнані гуманістичні концепції людської безпеки, природного права, громадянського суспільства, правової і соціальної держави надмірно абсолютизують статус інтересів та прав людини по відношенню до завдань інших суб'єктів, внаслідок чого їм усім більшою чи меншою мірою властива утопічність. Врівноважуючи індивідуальні інтереси із державними, соціальна безпека уникає ризику підміни дійсного бажаним, що надає їй більшої реалістичності щодо існуючих умов нашого суспільства. Доречна аналогія із твердженням, що взаємовідносини між державою та громадянським суспільством залежать від наявного політичного режиму. За тоталітаризму громадянське суспільство пригнічується державою. Хитка рівновага між ними характерна для авторитарних країн. В демократичних умовах держава діє в межах права, виконуючи волю громадянського суспільства [19, с. 16-17]. Те саме справедливе щодо соціальної безпеки. Її балансування

^{*} Втім, й у національній безпеці місце соціальної складової лишається невизначеним. Деякі дослідники розглядають соціальну безпеку як один із основних напрямів національної, інші понижують її статус до елемента економічної безпеки.

між інтересами людини і держави свідчить про те, що в неї споконвічно закладено орієнтацію на відображення авторитарних рис політичних відносин (схема 3). Це означає, що, обираючи проміжну позицію сьогодні, концепція може надалі еволюціонувати в той чи інший бік, у напрям обґрунтування жорстко авторитарних або ж більш демократичних тенденцій. Але й тут наявна концептуальна проблема. Деяка ментальна анахронічність вітчизняного варіанта моделі соціальної безпеки пов'язана із тим, що її нормативні настанови методологічно суперечать цінностям, закладеним у сучасні західні гуманістичні концепції суспільного розвитку. Останні мають безумовний пріоритет цінності Людини за вихідне положення, за ідеал і головну, нехай і принципово недосяжну мету розвитку суспільства, а пострадянський суспільствознавчий дискурс, на жаль, ще не повністю прийняв гуманістичні цінності й настанови як природні та вихідні для себе.

Схема 3

Можливі зміни акцентів соціальної безпеки

демократія	авторитарний	тоталітаризм
правова, соціальна держава	характер політичних відносин	тоталітарна держава
громадянське суспільство		закрите суспільство
право		свавілля
пріоритет індивіда	баланс інтересів людини і держави	пріоритет держави
домінування соціальних інтересів		домінування національних інтересів
<div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> <div style="text-align: center;"> ↑ людська безпека </div> <div style="text-align: center;"> соціальна безпека </div> <div style="text-align: center;"> ↑ національна безпека </div> </div>		

Таким чином, приділяючи першочергову увагу умовам реалізації інтересів людини, соціальна безпека вимушена їх урівноважувати із колективістськими цінностями і патерналістськими традиціями суспільства, жорсткими економічними умовами, авторитарним вектором руху політичної системи України. В існуючих у нашій країні умовах жодна реалістична концепція не може абсолютизувати суспільний статус людини, наполягати на забезпеченні тих умов її розвитку, що суперечать традиціям і поточним інтересам влади. Відсутнє поліпшення соціальної безпеки і людського добробуту у нашому суспільстві наразі можливе за окремими складовими, але створення умов для всебічного і гармонійного розвитку кожної людини, беззастережне дотримання її гідності поки що

є для нас радше ефемерною декларацією про наміри. Така філософія ставлення до людини і закладається у модель соціальної безпеки. Вона є чимось середнім між національною безпекою, де людина перебуває на другорядних позиціях, і спрямованою виключно на інтереси індивіда людською безпекою, ідеали якої можуть бути повноцінно втілені лише в окремих високорозвинених регіонах світу. До якої з цих протилежних позицій концепція тяжітиме надалі – визначатиме дальший перебіг суспільних, економічних, політичних процесів у країні.

Література:

1. **Баланда А.** Соціальна складова національної безпеки України / А. Баланда // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 1. – С. 166-172.
2. **Балуев Д.** Понятие human security в современной политологии / Д. Балуев // Международные процессы. – 2003. – Том 1. – № 1. – С. 84-91.
3. **Биктимирова З.** Безопасность в концепции развития человека / З. Биктимирова // Общественные науки и современность. – 2002. – № 6. – С. 135-142.
4. **Вечканов Г. С.** Экономическая безопасность / Г. С. Вечканов. – СПб. : Вектор, 2005. – 256 с.
5. **Глухарева Л. И.** Права человека в обывденном сознании россиян / Л. И. Глухарева // Общественные науки и современность. – 2010. – № 4. – С. 50-56.
6. Гуманитарная интервенция. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Гуманитарная_интервенция.
7. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство «Весь мир», 2010. – 244 с.
8. **Карташкин В. А.** Права человека: международная защита в условиях глобализации / В. А. Карташкин. – М.: Норма, 2009. – 288 с.
9. **Колот А. М.** Інституційні засади регулювання соціально-трудової сфери в умовах глобальних викликів: імплементація нових та модернізація класичних функцій держави / А. М. Колот // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – Спец. вип. Соціально-трудові відносини: теорія і практика : в 3 т. – Т. 1. – К. : КНЕУ, 2010. – С. 6-24.
10. **Мандибура В.** Політико-економічні аспекти сучасного соціально-касового структурування населення України / В. Мандибура // Економічна теорія. – 2010. – № 2. – С. 16-30.
11. **Мельник В.** Безпека особи в системі загальної безпеки / В. Мельник // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Випуск 11. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2009. – С. 45-49.

12. **Мотиль В. І.** Гуманітарна інтервенція в міжнародному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Мотиль Володимир Ігорович; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

13. **Мутагіров Д. З.** Национальные институты по продвижению прав и свобод человека и гражданина / Д.З. Мутагіров // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. Научный журнал. – Том 5. – № 1. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – С. 7-25.

14. Наказ Вищої атестаційної комісії України від 23.06.2005 р. № 377 «Про затвердження Переліку спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0713-05>.

15. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738.

16. **Нижник Н. Р.** Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. / Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. – Ірпінь; К. : Преса України, 2000. – 304 с.

17. Отчет по человеческому развитию за 1994 год. – Нью-Йорк: ПРООН, 1994.

18. **Панарин С.** Безопасность и этническая миграция в Россию / С. Панарин // Pro et Contra. – 1998. Том 3. – № 4. – С. 5-27.

19. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні : навч. посіб. / [Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан, Ю.С. Ганжуров та ін.]. – К.: Либідь, 2008. – 440 с.

20. **Силласте Г.** Безопасность российской семьи и перспективы развития социальной работы / Г. Силласте // Безопасность. – 2002. – № 60. – С. 88-95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fnimb.org/60.rar>.

21. Система економічної безпеки держави / [О.С.Власюк, А.І.Сухоруков, І.В.Недін та ін.]; під заг. ред. А.І.Сухорукова / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.

22. **Скакун О. Ф.** Теорія держави і права: Підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

23. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / [І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.]; за ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.

24. Соціальна економіка: навч. посіб. / [О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін.]. – К.: КНЕУ, 2005. – 196 с.